

А. Ф. Лозинський

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

A. Lozynskyi

Lviv State University of Life Safety

**УКРАЇНЦІ В СКЛАДІ ДОПОМІЖНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
ТА ДОБРОВОЛЬЧИХ ЧАСТИН РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ
НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**
*Ukrainians in the Auxiliary Units and Volunteer Units
of the Russian Army On the Eve of First World War*

Статтю присвячено аналізу ролі українців у складі допоміжних підрозділів та добровольчих частин російської армії напередодні Першої світової війни. Розкрито особливості комплектування військової авіації та інших допоміжних формувань; значення молодіжних скаутських організацій, що були важливим ресурсом для поповнення добровольчих частин; діяльність громадських організацій та військових медично-санітарних служб.

Ключові слова: Перша світова війна, українці, російська армія, військова авіація, допоміжні підрозділи, добровольчі частини, громадські організації, військові медично-санітарні служби.

The article analyzes the role of the Ukrainians in the auxiliary and volunteer units of the Russian Army on the eve of the First World War. We describe the forming of these military units. We explored that the military aviation had been considered as an auxiliary structure in comparison with other military branches. Transport supplying units were formed to cater the Army (foods, ammunition, munitions, rounds and other). In different dislocations in Ukraine sanitary medical units with qualified military-medical specialists functioned. On the eve of the war public and charitable organizations were involved in this process. The participation of the Ukrainians was very noticeable in volunteer units. Backup units of state militia in infantry, engineer troops and artillery branches were formed to train the reservists, recruits and militia. The source for reinforcement gave youth scouting organizations. Certain expectations were imposed on the usage of recruits of Galician refugees — Russophiles.

Keywords: World War I, Ukrainians, Russian Army, military aviation, auxiliary units, volunteer units, public organizations, military sanitary-medical services.

Розкриття і характеристика ролі українців у системі кадрового забезпечення збройних сил Російської імперії багато значить для вивчення історії України та військової історії провідних європейських держав першої чверті ХХ ст. Ці питання довго подавала у спрощеному, спотвореному вигляді радянська ідеологія, їх досі фальсифікують російські шовіністичні елементи. За різними підрахунками сучасних учених, напередодні Першої світової війни (1914–1918 рр.) в Російській імперії українці становили понад 18% усього населення, а в російській армії їх було ще більше — приблизно 25–30% від загальної чисельності (Руккас, А. 2014). Такий значний людський ресурс дав царському уряду змогу постійно й високоякісно комплектувати всі роди та види збройних сил напередодні та під час Першої світової війни.

Сучасна історична наука незаслужено мало звертає увагу на участь і роль українців у складі авіації, допоміжних підрозділів та добровольчих частин збройних сил Російської імперії напередодні й у роки Першої світової війни. Через це створюється враження, що українці служили тільки в сухопутних військах чи військово-морському флоті. Даній проблематиці присвячено спеціальні дослідження, що стосуються історії становлення і розвитку української військової авіації, та окремі публікації вітчизняних учених А. Харука, І. Пістоленко, В. Панченка, Я. Тинченка, В. Любченка, О. Гранда, О. Доніка, Ж. Тітовської, Н. Загребельної; росіян П. Дузя, В. Герасімова, В. Долгова, Д. Астафьева, А. Срібної та ін., де трапляються відомості про українців у відповідних підрозділах. Тому вивчення згаданих аспектів потребує значної уваги науковців. Необхідно поглиблено, по-новому, визначити роль і місце українців у цих військових структурах. Дослідження проблеми дає змогу переосмислити роль українських військовослужбовців у розвитку воєнного руху загалом та військового будівництва напередодні й у роки Першої світової війни зокрема.

Отже, метою пропонованої статті є спроба визначити роль українців у складі авіації, допоміжних підрозділів і добровольчих частин російської армії напередодні Першої світової війни й розкрити особливості комплектування цих військових служб.

Командування російської армії напередодні війни значну увагу приділяло формуванню допоміжних та добровольчих підрозділів. Зокрема, військово-авіацію розглядали як допоміжну структуру, порівняно з іншими родами військ. Утім, досить швидко військово-повітряний флот зайняв належне місце в структурі збройних сил імперії. Перший армійський авіазагін було сформовано 1912 р. в Києві з випускників авіаційного відділення Санкт-Петербурзької офіцерської повітроплавальної школи, третина офіцерів якої мали українське походження. Так, О. Пількевич (народився у Фастові Київської

губ.) служив у 8-й повітроплавальній роті; В. Баранов (уродженець станиці Луганської на Донеччині) пройшов вишкіл на літаках «Фарман», «Моран-парасоль» та ін.; Д. Борейко (походив із Берестейщини) служив у складі загону військової авіаційної школи; наддніпрянець Р. Ніжевський був командиром ескадри повітряних суден «Ілля Муромець» (штаб базувався у Вінниці) та ін. (Пістоленко, І. 2008, с. 26).

У травні 1913 р. урядова військова рада прийняла рішення утворити в структурі збройних сил три авіаційні роти. Дві з них дислокувались у Києві та Севастополі. Слід зазначити, що саме в українських авіазагонах, що вважались одними з найкращих в імперії напередодні війни, служило багато пілотів, які мали українське походження або навчалися в Україні. Зокрема, це були: один із перших керівників військового повітроплавання, винахідник, пілот-аеронавт, генерал-майор О. Кованько (родом з Полтавської губ.); один з найвідоміших військових льотчиків штабс-капітан П. Нестеров, прикомандирований до складу київської авіаційної роти влітку 1913 р. Він першим у світі здійснив над аеродромом на Сирецькому полі в околицях Києва т. зв. «мертву петлю» у вертикальній площині, започаткувавши цим вищий пілотаж; найбільш результативний льотчик-винищувач російського повітряного флоту, випускник Єлисаветградського кавалерійського училища та військової авіаційної школи О. Козаков (родом з Херсонської губ.). Він став другим льотчиком в історії, що застосував повітряний таран, і першим, який залишився після тарана живим; льотчики-винищувачі В. Янченко; І. Лойко, М. Бафталовський, Т. Боровий, П. Василевський, М. Левенець, А. Мрочковський, О. Наконечний, В. Томашевський, р. Шоманський, А. Туношенський, В. Рутковський та ін. (Герасимов, В. 2002; Пістоленко, І. 2008, с. 27). Це переконливо свідчить, що українські військові пілоти відігравали важливу роль у становленні й розвитку військово-повітряного флоту імперії.

Серед допоміжних військових формувань помітне місце займали обозні частини, призначені для доставки необхідних запасів (продукти харчування, амуніція, спорядження, військові набої та ін.) до армії. Обоз був найвідсталішим родом військ у царській армії, туди переважно брали служити селян, які були здатні справлятися з гужовим транспортом (дорожні вантажні перевозки возами), вміли поводитися з кіньми — основною тягловою силою гужового транспорту — та не виявляли особливої кмітливості в загальновійськових справах. Українці входили до складу двох обозних дивізійних частин — 10-ї (30% особового складу) і 11-ї (48%) (Россия в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах) 1925).

Медичну службу в армії комплектували військовими лікарями. Слід зазначити, що на початку ХХ ст. російська армія мала одну з найкращих вій-

ськово-санітарних служб у Європі. Поразки в Кримській (1853–1856 рр.) та Японській (1904–1905 рр.) війнах змусили росіян змінити систему призову до армії, надавши більшого значення медичному й антропологічному стану молоді. Питання якості призовників порушували не просто в площині їхньої придатності до строювої підготовки (за принципом придатний — не придатний), головним у медичному відношенні було виявлення типу новобранця, того, чи він здатен достойно перенести військові негаразди.

Командування збройних сил уживало заходів для якісної модернізації військово-медичних підрозділів. З цією метою на початку ХХ ст. у різних армійських дислокаціях в Україні створювали похідні санітарно-медичні частини, до яких призивали на службу осіб з медичною підготовкою, тому національно-територіального принципу при їх формуванні не дотримувались. Напередодні війни до організації медично-санітарного забезпечення також залучали громадські та добровільні установи. Частково зголосилося допомогти армії Товариство Червоного Хреста, головним завданням якого, у випадку війни, була планова евакуація поранених і хворих з передової до прифронтових госпіталів і лазаретів, а звідти — до тилових медичних закладів. Громадська організація Всеросійський Союз Міст виступила із закликом до населення, благодійних і релігійних організацій створювати добродійні військово-медичні заклади (лазарети, госпіталі, патронати). Зокрема, на цю пропозицію відгукнулися 96 установ та приватних осіб з Києва (Донік, О. 2005, с. 72). Місто стало одним з найбільших госпітальних центрів імперії завдяки вигідному географічному розташуванню та значній кількості лікувальних закладів.

Розширювався лікарський склад з числа кваліфікованих спеціалістів. Так, напередодні війни найактивніша робота проводилась у Харківській губ., де з військовими співпрацювали лікарі з європейськими іменами й молоді медики-початківці. Так, професор судової медицини М. Бокаріус організував і проводив курси з підготовки медичних сестер та санітарів; лікар-окуліст О. Браунштейн був одним з організаторів жіночого медичного інституту в Харкові (1910 р.), що готував військових медичних працівників. Після закінчення медичного факультету Харківського університету майбутні професори лікар-інфекціоніст І. Брауде та мікробіолог В. Деркач стали військовими лікарями, а травматолог і хірург-ортопед М. Ситенко працював у галузі воєнно-польової хірургії (Субота, Н., Петрова, З. 2003; Грандо, О. 1997).

Відомим лікарем-хірургом був М. Галин (родом з Бессарабської губ.), який закінчив Імператорську військово-медичну академію в Санкт-Петербурзі. З 1887 р. служив головним військово-медичним інспектором у 131-му піхотному Тираспольському полку (Київ) та на різних офіцерських посадах у Ки-

ївському військовому госпіталі. На початку ХХ ст. його відрядили на Далекий Схід головним лікарем 1-го Сибірського армійського корпусу та головним хірургом польового військово-медичного управління при командуванні морськими силами Тихого океану. З 1903 р. М. Галин — головний лікар Київського військового госпіталю (Грандо, О. 1997).

Військовим хірургом служив киянин, відомий письменник і драматург, випускник медичного факультету Київського університету Св. Володимира М. Булгаков. Ще студентом він виявив бажання працювати в київському лазареті Червоного Хреста. Склавши екстерном випускні іспити, молодий лікар надалі працював медичним добровольцем у Київському військовому лазареті, а згодом — у польових шпиталях Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському й Чернівцях, де став хірургом (Літературно-меморіальний музей Михайла Булгакова у Києві 2017).

Таким чином, у роки війни медики дуже багато зробили для організації санітарно-медичної служби в армії. Українські лікарі працювали на фронті та в тилу, застосовували весь свій досвід і знання для допомоги пораненим, виявляли найкращі риси, притаманні медичній професії — гуманізм, милосердя, безкорисливість, готовність прийти на допомогу.

Помітною була участь українців у запасних частинах російської армії. Зокрема, для підготовки призовного контингенту з числа запасних, новобранців і ополченців, а також для відправлення їх у військові підрозділи створювались запасні батальйони в піхоті й інженерних військах та запасні батареї в артилерії. Як правило, запасні частини формували з початком мобілізації. На випадок війни в армії створювались 480 запасних батальйонів, 67 ескадронів, 55 сотень, 50 артилерійських батарей та 14 саперних батальйонів. У цих частинах готували поповнення для відновлення втрат у чинній армії (Корниш, Н. 2005). Всіх чоловіків до 43 років, які пройшли військову службу, зараховували до запасних частин або ополчення. За підрахунками російського воєначальника першої чверті ХХ ст. генерала Н. Головіна, в середньому 17% призовників по всій імперії були непридатними до служби через фізичні вади. При цьому ще 24% призовників, які відповідали всім фізичним параметрам, звільнялися від служби за сімейними обставинами (Головин, Н. 1939, с. 33, 39).

На початку ХХ ст. Комітет з мобілізації утворив 320 дружин державного ополчення для резерву армії. Державна рада затвердила штат ополчення, що передбачав при наборі на строкову військову службу одночасно зараховувати призовників і в ополчення. До ополченців 1-го розряду відносили тих, хто не служив у війську (звільнені від служби за сімейними обставинами), хто відбув термін строкової служби, та переведених із запасу. Ополченців 2-

го розряду направляли в тиліві частини або на нестройові посади в чинні військові підрозділи. Ополчення формували по повітах під контролем губернатора. Напередодні війни в ополченні 1-го і 2-го розрядів значилося понад 6 млн. осіб. Це був головний людський резерв для поповнення чинної армії. Ополчення в організаційному та мобілізаційному сенсі наближалося до кадрової армії. Серед його недоліків можна виділити недостатню забезпеченість зброєю й амуніцією, погану дисципліну та брак військової підготовки.

Важливим ресурсом для організації добровольчих частин були вихованці молодіжних скаутських організацій. Слід зазначити, що, на відміну від інших держав тогочасної Європи, молодіжний рух у Російській імперії отримав офіційну підтримку від влади. Він став тим соціокультурним феноменом, що органічно проник у систему російської освіти та військову сферу. Поширенню молодіжного руху сприяла низка факторів: здійснювався в межах загальнодержавної політики, набув популярності серед населення та ін. Утім, треба зауважити, що, підтримуючи скаутів, царизм намагався експортувати свої геополітичні інтереси т. зв. «русского мира» в Європу. В заходах держави простежувалося намагання влади інтегрувати нові методи фізкультурно-масової роботи та патріотичного виховання юного покоління, аби перевірити його готовність поповнювати бойовий резерв армії. Положення про позашкільну підготовку російської молоді до військової служби, яке підписав імператор Микола II влітку 1911 р., передбачало, що кожен скаут мав пройти спеціальний курс політичної, військової й фізичної підготовки. Вони займалися гімнастикою, легкою атлетикою, спортивними іграми, організували походи (Долгов, В. 1997).

Скаутські загони в Україні ініціювали створення спортивних і парамілітарних організацій. Зокрема, популярною була молодіжна організація юних розвідників, що виникла напередодні війни в Києві з ініціативи пропагандиста спорту лікаря О. Анохіна (родом з Бахмутського повіту Катеринославської губ.) (Астафьев, Д. 2012, с. 27). Білоцерківський курінь українських юнаків-скаутів заснував Є. Слабченко, автор популярного посібника «Український скаут» (Вестник скаута. 1921, с. 21). Подібні організації було створено в Катеринославі, Вінниці, Житомирі, Ізмаїлі, Умані, Жмеринці, Каневі та ін. Значну організаційну допомогу їм надавали вихідці з Галичини, де скаутський рух уже діяв досить активно. Слід зазначити, що, незважаючи на доволі успішну діяльність скаутських організацій в імперії напередодні війни та значної підтримки їх безпосередньо з боку влади і військових, лише деякі вихованці цих організацій поповнили лави військових навчальних закладів. Російські скаути не стали дієвим ресурсом для формування добровольчих частин за зразком січових стрільців у Галичині.

Певні сподівання царського уряду щодо формування добровольчих частин із українців були пов'язані з надією використати галицьких утікачів-русофілів. Уперше таку гіпотетичну можливість було закладено в маніфесті верховного головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколайовича «До русского народа Подъяремной Руси», де наголошувалось: «Освобожденные русские братья! Всем вам найдется место на лоне матери-России. Не обижая мирных людей, какой бы они ни были народности, не полагая своего счастья на притеснении иноземцев, как это делают швабы, обратите меч свой на врага, а сердца свои к Богу, с молитвой за Россию и за русского цар» (Петрович [Крип'якевич], І. 1915, с. 12). Більшість істориків вважає, що для сучасників не була таємницею безпосередня участь членів «Карпато-русского освободительного комитета», який заснували наприкінці липня 1914 р. у Києві галицькі політичні втікачі-русофіли під керівництвом Ю. Яворського, в підготовці тексту цього маніфесту (Любченко, В. 2014, с. 179).

Кошти на організацію галицької добровольчої дружини мали видаватися з державного бюджету. Проте в організаційному плані дружина не могла стати військовим підрозділом російської армії. Тому єдиним здобутком у цьому напрямку були спроби підготувати офіцерів з тих галичан-русофілів, які наважилися прийняти російське підданство. З цього приводу газета галицьких русофілів «Прикарпатская Русь» (1915, 13 января) у січні 1915 р. надрукувала повідомлення з гучною назвою «Галицко-русские добровольцы», в якому сповіщалося, що «недавно несколько галицко-русских студентов, живших в последнее время в России и принявших православие, поступили добровольцами в военные училища». Прізвища цих галичан-переміжчиків газета не подала з міркувань безпеки членів їхніх родин в Австро-Угорщині. Також після революції 1905 р. в Санкт-Петербурзі не розглядали можливість будь-якого використання українських добровольчих частин в армії, адже вони могли бути досить небезпечними для царизму. Напередодні Першої світової війни жодна політична сила в імперії не ризикувала навіть запропонувати ідею сформувати окремі українські національні військові підрозділи.

Проведений аналіз переконливо свідчить, що українці становили значний відсоток у складі авіації, допоміжних підрозділів та добровольчих частин російської армії, що давало царському уряду змогу розгорнути масову армію й безперервно живити її новим поповненням. Постійний приплив свіжих людських ресурсів забезпечував можливість якісного комплектування всіх родів військ, склад і організація яких визначалися конкретним способом ведення війни чи бою. Перспективним напрямком подальших розвідок

з цієї проблеми може стати дослідження участі українців в обозних та запасних частинах російської армії.

Астафьев, Д. А. 2012. *Молодежные движения России: история и современность*. Оренбург: Изд. центр ОГАУ.

Вестник скаута. 1921, № 6. 18–24.

Галицко-русские добровольцы. 1915, *Прикарпатская Русь*, 13 января.

Герасимов, В. Л. 2002. О роли Севастополя в зарождении отечественной авиации. *Москва-Крым (Москва)*. [Online] Режим доступа: www.moskow-crimea.ru/history/20ver/avia.html [Дата обращения 23 января 2017].

Головин, Н. Н. 1939. *Военные усилия России в мировой войне*. Париж: Товарищество объединенных издателей.

Грандо, О. 1997. *Визначні імена в історії української медицини*. Київ: Триумф.

Долгов, В. В. 1997. *Молодежное движение в России. Кн. 1: сер. XIX — 20-е годы XX в.* Москва: Социум.

Донік, О. М. 2005. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.*, № 9. 61–86.

Корнищ, Н. 2005. *Русская армия 1914–1918 гг.* / Перевод с английского А. И. Дерябина. Москва: АСТ-Астрель.

Літературно-меморіальний музей Михайла Булгакова у Києві. 2017. *Коротка біографічна хроніка життя та творчості М. А. Булгакова*. [Online] (Останнє оновлення 14 березня 2017) Режим доступу: <http://bulgakov.org.ua/bulgakov.php?lang=ua> [Дата звернення 25 березня 2017].

Любченко, В. Б. 2014. Формування з галичан-українців русофільської орієнтації добровольчих військових загонів. *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У двох кн. — Кн. 1: Історичні нариси*. Київ: КЛІО, 179–193.

Петровиц [Крип'якевич], І. 1915. *Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 — червень 1915*. Б. м.: б. в.

Пістоленко, І. О. 2008. Україна та українські льотчики в російській військовій авіації (в період до 1917 р.). *Питання історії науки і техніки (Київ)*, № 3 (7). 25–36.

Россия в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах). 1925. Москва: Изд. ЦСУ.

Руккас, А. 2014. *Українці у Першій світовій: «На пострадянському просторі — непередбачуване минуле»*. [Online] Українська правда, Історична правда. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/4/143924/> [Дата звернення 25 березня 2017].

Субота, Н. П., Петрова, З. П. 2003. *Історія розвитку медичних наукових шкіл Харкова*. Харків: ХДПУ.

Astaf'ev, D. A. 2012. *Molodezhnye dvizhenija Rossii: istorija i sovremennost'*. Orenburg: Izd. centr OGAU.

Vestnik skauta. 1921, № 6. 18–24.

Galicko-russkie dobrovol'cy. 1915, *Prikarpatskaja Rus'*, 13 janvarja.

Gerasimov, V. L. 2002. O roli Sevastopolja v zarozhdenii otechestvennoj aviacii. *Moskva-Krym (Moskva)*. [Online]. Rezhim dostupa: www.moskow-crimea.ru/history/20ver/avia.html [Data obrashhenija 23 janvarja 2017].

Golovin, N. N. 1939. *Voennye usilija Rossii v mirovoj vojne*. Parizh: Tovarishhestvo ob'edinennyh izdatelej.

Hrando, O. 1997. *Vyznachni imena v istorii ukrainkoj medytsyny*. Kyiv: Triumf.

Dolgov, V. V. 1997. *Molodezhnoe dvizhenie v Rossii. Kn. 1: ser. XIX — 20-e gody XX v.* Moskva: Socium.

Donik, O. M. 2005. Hromadska blahodiinist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.*, № 9. 61–86.

Kornish, N. 2005. *Russkaja armija 1914–1918 gg.* / Perevod s anglijskogo A. I. Derjabina. Moskva: AST-Astrel'.

Literaturno-memorialnyi muzei Mykhaila Bulhakova u Kyievi. 2017. *Korotka biohrafichna khronika zhyttia ta tvorchosti M. A. Bulhakova.* [Online] (Ostannie onovlennia 14 bereznia 2017) Rezhym dostupu: <http://bulgakov.org.ua/bulgakov.php?lang=ua> [Data zvernennia 25 bereznia 2017].

Liubchenko, V. B. 2014. Formuvannia z halychan-ukraintsiv rusofilskoi oriientsatsii dobrovolchychk viiskovykh zahoniv. *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. U dvokh kn. — Kn. 1: Istorychni narysy.* Kyiv: KLIU, 179–193.

Petrovych [Kryp' iakevych], I. 1915. *Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914 — cherven 1915.* B. m.: b. v.

Pistolenko, I. O. 2008. Ukraina ta ukraïnski lotchyky v rosiiskii viiskovii aviatsii (v period do 1917 r.). *Pytannia istorii nauky i tekhniki (Kyiv)*, № 3 (7). 25–36.

Rossija v mirovoj vojne 1914–1918 goda (v cifrah). 1925. Moskva: Izd. CSU.

Rukkas, A. 2014. *Ukraiñtsi u Pershii svitovii: «Na postradianskomu prostori — neperedbachuvane mynule».* [Online] *Ukraiñska pravda, Istorychna pravda.* Rezhym dostupu: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/4/143924/> [Data zvernennia 25 bereznia 2017].

Subota, N. P., Petrova, Z. P. 2003. *Istoriia rozvytku medychnykh naukovykh shkyl Kharkova.* Kharkiv: KhDPU.

УДК 327(477) «1920»:327(47+57:498)

DOI: 10.20535/2307-5244.44.2017.105459

Л. В. Шпаковськи

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

L. Shpakovskyi

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКСПОРТУ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РУМУНІЮ (ПОЧАТОК 1920-Х РР.)

Soviet Ukraine in Export of Bolshevik Revolution to Romania (Early 1920-ies)

У статті визначено місце і роль Королівства Румунії в більшовицькій загарбницькій політиці початку 1920-х рр.; вказано на наявність державно-